

Recensions bibliogràfiques

VÀRIA

CRUSAFONT, Miquel de, *Glossari català de numismàtica. Amb totes les poblacions emissores*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona 2017, 700 p.

No hi ha gaires diccionaris de numismàtica. Entre ells n'hi ha de més bons i de més dolents, però és evident que cada llengua ha tenir el seu a fi de poder explicar el significat de cada terme. En aquest sentit, l'autor, que ja havia establert els vocabularis numismàtics de la *Gran Enciclopèdia Catalana* o del Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, entre d'altres, ja comptava amb una bona base. D'altra banda, l'aplec documental del seu darrer llibre sobre la moneda catalana medieval, li permetia donar exemples d'ús de cada terme i, per tant, perfilar-ne millor la significació i documentar-ne l'ús. Amb això queden explicades les gairebé 600 entrades del *Glossari* que corresponen als noms comuns per a designar les monedes, els elements propis de la seva fabricació, els termes relacionats amb la circulació monetària i fins i tot les denominacions dels espais de la geografia de cada moneda.

El *Glossari*, però, no es limita pas a aquests 600 termes, sinó que en conté 3.678. Quines altres àrees s'hi han inclòs, doncs, en aquest aplec?

Deixem clares abans dues qüestions:

1- Mai abans s'havia fet un diccionari català de numismàtica.

2- L'autor ha optat per limitar el seu abast al català i als temes relacionats amb la moneda catalana i de la Corona Catalano-Aragonesa, al marge, és clar, d'una sèrie de termes de caràcter internacional que resulten imprescindibles fins i tot en qualsevol altre tipus de diccionari general.

El segon bloc d'entrades, amb gairebé 2.000 termes més, correspon a les poblacions de l'espai catalano-aragonès que en algun moment ha emès qualsevol tipus d'instrument monetari o medallístic. Som ara, doncs, en l'àmbit dels noms

propis i, després d'una brevíssima pinzellada amb dades històriques de cada població, s'hi expliquen, sempre en el mateix ordre, les monedes, pesals monetaris, pallofes, gitons, paper-moneda, medalles commemoratives i medalles de devoció de santuaris que n'han emès al llarg de la història. Se'n facilita el nom, la identificació i la referència bibliogràfica en els catàlegs corresponents a fi que se'n pugui ampliar la informació, si cal. En aquest apartat també s'hi han inclòs els diferents territoris i una breu història monetària de cadascun.

El tercer bloc comprèn un miler llarg d'entrades i abasta el que l'autor anomena "temes complementaris". Es divideix en dos apartats: el primer, identificat com "Actors en la fabricació i el gravat", comprèn els sobirans que feren moneda, els artistes, els gravadors, els mestres de la seca i els fabricants de medalles; el segon, identificat com a "Temes d'estudi", comprèn una breu ressenya de les principals institucions, els estudiosos, les revistes, les entitats, els tresors més importants i una selecció dels personatges històrics presents en les medalles commemoratives.

Els criteris per a fer la selecció de les entrades estan perfectament explicats a la introducció. Així, per exemple, s'ha indicat clarament que, en l'apartat dels numismàtics, només s'hi han inclòs els que han treballat, competentment, és clar, algun dels sectors de la numismàtica catalano-aragonesa. I, com sempre, ens hem limitat, per tant, a aquells treballs que tenen una veritable utilitat. Cal tenir present que, en aquest difícil apartat, s'hi han inclòs 145 breus biografies, quan en el diccionari francès, per exemple, n'hi ha només una escassa dotzena.

El llibre ofereix, doncs, no tant sols la significació de la nostra terminologia en aquest àmbit, sinó una útil guia per saber moltes altres coses, com ara quines poblacions han emès algun signe numismàtic i quins han estat aquests. És de creure, doncs, que pot ésser de gran utilitat als especialistes, però també als historiadors, als arqueòlegs i fins i tot als geògrafs.

Un nou repte superat, doncs, per l'autor i un instrument que enriqueix la cultura del nostre país.

ANC

MÓN ANTIC

ANGUERA I BUSQUÉ, Josep Albert, *Fons numismàtic de l'Abadia de Montserrat. Col·lecció P. B. Ubach*, Abadia de Montserrat, Barcelona, 2015, 127 p.

Entre el nombrosíssim material provinent de l'Orient Mitjà que va anar aplegant el monjo Bonaventura Ubach per al Museu Bíblic de Montserrat, hi ha

també un fons monetari. Conté 355 monedes, que es reparteixen entre peces gregues, jueves i romanes, amb un fons important de tipus egipcis, no gaire habituals. L'autor situa el context històric, en fa la descripció i reproduïx les peces, de manera que així es pot estudiar el fons, però fa servir una pobra bibliografia per a classificar-les.

ANC

BÉNÉZET, Jérôme; SAVARESE, Laurent, “La circulation monétaire de l'agglomération de Ruscino (IIe siècle av-Ier siècle n.è.): nouvelles données issues des prospections de 2004-2006”, *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 72, juny 2017, p. 189-196.

Les noves campanyes arqueològiques a Ruscino, situat a 4 kilòmetres de Perpinyà, han permès la descoberta de 231 monedes, que s'afegeixen a les 517 publicades el 1980 per Richard/Claustres i encara per altres d'autors anteriors. D'aquestes 231 peces, 214 són de l'edat antiga, que els autors les analitzen curiosament i els percentatges de presència de les quals comparen amb altres llocs arqueològics propers, com Empúries i Montiaurès. S'hi confirma la presència predominant de peces ibèriques procedents de la Península Ibèrica, amb moltes d'emporitanes, i entre elles s'observa que la meitat aproximadament apareixen partides. La presència d'altres monedes de tallers llenguadocians no és pas, però, negligible. Els autors conclouen que les noves dades permetran una millor aproximació a la circulació monetària, especialment dels segles I i II de la nostra era.

Miquel de Crusafont

CHEVILLON, J.-A.; MELMOUX, P.-Y., “Un groupe d'hémioboles à la tête casqué/chevre pour Ruscino”, *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 72, juny 2017, p. 181-189.

El treball tenaç de P.-Y. Melmoux recollint pacientment dades de troballes monetàries va donant els seus fruits. Si en una primera etapa es va poder demostrar que els divisors d'argent amb hipocamp corresponien a Ruscino, ara s'ha pogut afegir a les emissions d'aquest taller un altre divisor d'argent amb una testa amb casc molt esquemàtica a l'anvers i una cabra al revers. Com diuen els autors, el fet que, de les 20 peces conegudes, 16 hagin aflatat a prop de Ruscino, dues més relativament a prop i només dues a la part sud dels Pirineus, determina

amb claredat la ubicació del centre emissor. Es tracta, d'altra banda, d'un tipus que copia un divisor grec d'Empúries, fins al punt que s'hi ha mantingut la lletra E que porten alguns d'aquells divisors anteriors. Aquestes peces porten, a més, una llegenda de mal interpretar i llegir que, en primera instància, Villaronga va interpretar com ARUTA. Ara, amb força més exemplars, sembla que s'hi pot interpretar ARIS... A, i els autors es pregunten si ens pot donar alguna indicació sobre el nom de la tribu ibèrica que poblava el Rosselló atès que el nom de "sardons" que els donaren els romans sembla tenir més aviat un caràcter despectiu.

El panorama de les emissions de Ruscino es va, doncs, enriquint, ja que fins fa pocs anys només li eren atribuïts uns escassos divisors de bronze.

Miquel de Crusafont

RIPOLLÈS, Pere Pau, "Kiritikus. Un type monétaire ibérique, non gaulois", *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 72, juny 2017, p. 197-200.

Descoberta d'un nou tipus de bronze ibèric de la seca d'Oskumke, que Villaronga situa entre el Vallès i el Maresme a causa del seu parentiu amb els tipus de Lauro i d'Ilturo. La particularitat de la nova peça és que, a banda de la llegenda indicativa de la seca al revers, porta una altra llegenda a l'anvers, Kiritikus, fins ara desconeguda i que l'autor pensa que pot tractar-se d'un nom personal, ja que la indicació de la seca ja apareix al revers.

La peça ja havia estat estudiada per Rancoule, ja que n'havia aparegut un exemplar al departament francès de l'Aude, però a causa de la seva mala conservació no la va poder llegir ni identificar. Villaronga va reexaminar la peça, però tot i que pogué llegir-ne una part de la llegenda de l'anvers (...tikus), no va poder llegir-ne el revers. Recentment, en un altre exemplar que P.-Y. Melmoux va mostrar a l'autor, s'hi podia identificar la seca d'Oskumken, amb la qual quedava clar que no es tractava pas d'una peça gal·la, sinó de la seca ibèrica catalana, amb la particularitat, com hem dit, que porta també una altra llegenda desconeguda fins avui.

Miquel de Crusafont

HIRIART, Eneko, *Catalogue des monnaies celtiques: 2. Les monnaies à la croix*, París, Bibliothèque Nationale de France / Musée d'Archéologie nationale de Saint Germain-en-Laye, 2017, 356 p.

El Catalogue des monnaies celtiques (CMC) és un projecte que pretén millorar la catalogació de les monedes celtes de la Gàl·lia i poder substituir l'anterior catàleg de referència d'Ernest Muret i Anatole Chabouillet, publicat el 1889. El catàleg es basa en les dues col·leccions públiques més importants de França: la del *Département des Monnaies, médailles et antiques de la Bibliothèque Nationale de France* (BnF) i la del *Musée d'Archéologie Nationale* de Saint-Germain-en-Laye, tot i que les mancances d'aquestes es completen amb exemplars procedents d'altres col·leccions públiques.

El segon volum del CMC està dedicat a les monedes anomenades “à la croix”, que representen el conjunt monetari més característic, i segurament més abundant, de la Gàl·lia meridional dels segles II i I aC. Com el seu nom indica, aquestes monedes, fabricades per diferents pobles al llarg de dos-cents anys, es reconeixen per presentar sistemàticament una creu al revers.

Eneko Hiriart relaciona fins a 1.202 monedes procedents de museus (catalogades, descrites i fotografiades), 3.000 troballes aïllades i 79 tresors de conjunt, que li permeten establir fins a 425 tipus monetaris diferents. Per tal de facilitar la identificació de les peces, que sovint apareixen incompletes, l'autor dibuixa cadascun d'aquests tipus. Al catàleg el precedeix un text sintètic que inclou informacions tipològiques, metrològiques, històriques i arqueològiques de les emissions, acompanyat de nombrosos gràfics, mapes i fotografies.

ANS

MEDIEVAL

BOMPAIRE, Marc, “L'atelier monétaire de Perpignan dans les années 1350-1360. Les données de la pratica de Francesco Bentacordi”, *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 72, juny 2017, p. 219-224.

Seguint amb les seves útils anàlisis sobre els manuals de mercaderia, Bompaire aprofita les *Journées* de Perpinyà per aportar-nos altres dades ben útils sobre les encunyacions del seu taller monetari, en un moment en què s'hi emeten sobretot florins d'or. Les dades, de diferents fonts que comenta, no solen ésser, com és habitual en aquestes fonts, gaire detallades i caldrà aprofundir en els càlculs complexos que s'hi poden fer a partir de les dades de partença. Pel que es veu, la font Betacordi indica per als florins una llei de 22 quirats i $\frac{3}{4}$, cosa que situaria la presa d'aquesta dada en els anys 1355-1362. Pel que fa a la talla, tot i que hauria d'ésser de 68 peces el marc, Bompaire calcula que potser se n'aplica realment una de 71 i mig, un fet que retrobarem en cronologies més tardanes.

També ens informa del treball continuat de la seca, dia i nit, i de la fosa de dobles d'or àrabs per a batre florins, entre altres dades de gran interès. Uns textos, doncs, a analitzar en detall i que eixamplaran, sens dubte, els nostres coneixements sobre l'activitat de la seca perpinyanesa.

Miquel de Crusafont

CRUSAFONT i SABATER, M. de, *Història de la moneda de la Corona Catalano-Aragonesa medieval*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2015, 886 p.; ISBN 978-84-9965-253-5.¹

Nel mezzo del 2015 la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans) ha pubblicato l'ultima grande fatica del Prof. Miquel de Crusafont i Sabater, opera intitolata 'Història de la moneda de la Corona catalano-aragonesa medieval (excepte els comtats catalans) (1067/1162-1516)'.

Il filo-conduttore dell'importante ricerca è dato dall'intreccio della moneta con la causa catalana, particolare valore quest'ultimo che è classificato nell'opera, politicamente, geograficamente o dinasticamente, a partire dal 1067 sino al 1516.

Il libro, dopo una parte generico-introductiva, dedicata a «alguns conceptes fonamentals», a «heràldica i terminologia» e a una «breu bibliografia crítica», corollata da un glossario finale, si apre ad una fase che definirei transitoria, nella quale l'autore si occupa di temi definiti 'transversales', ma che forniscono al lettore e allo studioso un quadro sui diversi aspetti che caratterizzarono la moneta catalana e pseudo-catalana. Nella fattispecie vengono trattati non solo aspetti economici, come il commercio, il corso, la speculazione, la famosa «crisi de la moneda menuda catalana», ma anche tematiche legate alla produzione monetale, sia sotto il profilo dell'organizzazione delle zecche, sia sotto quello lega della moneta e della sua circolazione.

Dopo questi ragguagli, si diparte il vero e proprio corpo fondamentale dell'opera suddiviso in tre sezioni, rispettivamente dedicate a la «Història de la moneda», a un repertorio dei documenti e a un catalogo delle monete. Sono certo che, nonostante l'autore abbia dato alla luce numerose ricerche strettamente collegate agli argomenti in parola che ne ricordano la sua alta competenza sul punto, la difficoltà di sintesi relativa alle suddette sezioni dev'essere risultata di non poco conto anche per lui. In effetti, per quanto riguarda la storia della moneta, discor-

1. No és costum nostra de reiterar recensions sobre un mateix treball, però vàrem rebre aquesta recensió sobre l'obra ja esmentada a Acta Numismàtica 47 i ens ha semblat que seria interessant veure també el punt de vista d'un estudiós italià.

sivament és possible tallar molts materials, ma per quant concerne i documents e le monete dev'esservi stato un gravoso imbarazzo della scelta da parte dell'autore nel seleccionar parti degli uni e delle altre. I necessari tagli hanno comunque portato alla presentazione di ben 1142 documents e 1101 monete, dati che fanno e faranno dell'opera il piú importante riferimento bibliografico per la monetazione catalana, come lo fu l'opera di Botet y Sisó sulla *moneda catalana*.

Il taglio dell'opera ripercorre la bibliografia tradizionale, ma anche quella recente, e di certo non poteva essere questa la sede per controvertere e discorrere su temi di accesi dibattiti, in quanto il lavoro si prefigge di sottoporre allo studio la piú ampia messe di materiali sulle monete catalane. Proprio i documents, raccolti a testa bassa dal Prof. Miquel de Crusafont i Sabater, dovrebbero invitare automaticamente gli addetti ai lavori ad un loro utilizzo critico nelle ricerche del caso.

Manca un indice analitico, sovente fondamentale in questi casi, ma che può essere per buona parte sopperito dall'impostazione sistematica dell'opera, la quale segue una cronologia documentale, numismatica e geografica che facilita la ricerca con riferimento a singoli personaggi e/o luoghi.

L'auspicio è che l'opera venga di tanto in tanto aggiornata man mano che documents, monete e zecche verranno nuovamente alla luce, in modo tale che questo libro rimanga sempre di validissimo aiuto.

Simonluca Perfetto

CRUSAFONT, M. de; BENAGES, J.; NOGUERA, J., "Silver Visigothic Coinage". *The Numismatic Chronicle* 176, The Royal Numismatic Society, Londres, 2016, p. 241-260.

El vell axioma que els visigots només havien emès moneda d'or ha tornat a restar en evidència. Quan alguns encara no s'han refet de l'ensurt de l'aparició de les monedes de coure, ara n'apareix una nova sèrie, fins ara del tot desconeguda i d'argent. Cal dir, però, que ja hi havia hagut alguns indicis abans, tant d'emissions d'argent com de possibles de coure, tot i que aquestes darreres finalment es van acabar desmentint. Tot plegat es mou en les etapes inicials de la monarquia visigoda i, en molts casos, en l'etapa encara imitativa, de manera que les conclusions no són pas fàcils.

El present treball és el definitiu sobre la troballa al lloc denominat Tres Cales a l'Ametlla de Mar i de la qual els autors, juntament amb altres arqueòlegs, ja havien donat un primer avanç com a troballa de Tarragona a *Acta Numismàtica* 45 (2015). Ara, però, hi havia més informacions: les dades arqueològiques completes, les res-

tes de la gerra de terrissa que contenia el tresor, unes anàlisis de contingut de metall només aprofitables en part i la identificació d'un trient que estava cargolat i no en permetia la lectura. Els autors, d'altra banda, han aprofundit també en l'estudi del tresor i les seves conseqüències, de manera que en resulta un treball més complet.

El tresor comprenia cinc trients auris d'imitació, probablement tots a nom de Justinià, i un grup de sis petites monedes d'argent amb tipologies visigodes, però de llegendes inconnexes i inidentificables. Aquesta sèrie d'argent ens resulta completament nova, amb uns pesos extremadament baixos (entre 0,04 i 0,10 g) i una factura molt rudimentària.

Atès el lloc de la troballa i els models imitats, és gairebé segur que almenys la sèrie de plata deu haver estat produïda a Barcelona, i s'hauran de trobar nous criteris per a poder assignar un taller segur a les d'or. Pel que fa a la plata, els autors també aporten una moneda d'imitació a nom d'Anastasi, que sembla com un enllaç amb les altres imitacions d'argent visigodes, que eren anteriors. També es planteja la possible substitució d'aquestes peces tan menudes i, per tant, poc pràctiques per peces de coure, que ja es batrien a la nova capital d'Emèrita i que explicarien millor l'inici d'aquesta sèrie en aquella ciutat.

ANC

FRANCÈS VAÑÓ, D., *De la legitimidad, las sucesiones y su reflejo en las actuaciones andalusíes*. València, Universitat de València, 2017, 215 p.

Per segon cop en pocs anys, David Francès revoluciona la numismàtica de l'època dels reis de les taifes musulmanes del segle XI i obre el camí per a resoldre molts problemes d'atribució de les monedes que encunyaren. La tesi de Francès és tan sorprenent com convincent: els reis de taifes només van encunyar moneda si podien recolzar-se en una base legal que ho permetés, fos real o fictícia. Els noms i les llegendes de les monedes s'havien d'adequar a aquesta legalitat i, per tant, no es poden considerar fruit de l'atzar o de l'arbitrària decisió de cap operari. Si en una moneda s'observa l'absència de part d'una llegenda o de dades fonamentals, cal considerar que està fet amb tota la intencionalitat. L'exemple més visible d'aquesta nova interpretació de les monedes el trobem en aquelles batudes per regents i governadors (Yusuf a Lleida, Abu Bakr a Múrcia), on les llegendes que denoten poder o sobirania desapareixen. L'autor ja havia avançat aquesta interpretació en estudis precedents (vegeu els seus articles a *Acta Numismàtica* 46 i 47). En aquesta ocasió, la utilitza per a comprovar o reconsiderar una gran part de les emissions dels regnes de taifes, que comenta en 31 capítols al llarg del llibre. En definitiva, David Francès dona sentit i coherència

política a les emissions monetàries musulmanes del segle XI a la Península Ibèrica, que fins ara es creien anàrquiques i arbitràries.

Cal felicitar la Universitat de València (als agraïments, l'autor esmenta el doctor Manuel Gozalbes) per haver assumit l'edició d'aquest magnífic treball i no permetre que es publiqués sense l'aval d'una entitat acadèmica important.

Xavier Sanahuja

NAISMITH, Rory; TINTI, Francesca, *The Forum Hoard of anglo-saxon coins / Il Ripostiglio dell'Atrium Vestae nel Foro Romano*, Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2016, 358 p.

Es tracta d'una edició bilingüe en anglès i italià que estudia i cataloga la troballa d'un conjunt de 830 monedes, principalment anglo-saxones, que van aparèixer a la casa de les Verges Vestals (*Atrium Vestae*) del Fòrum de Roma, l'any 1883. Originàriament, el conjunt de monedes havia de ser un regal per al Papa Marí II (942-946), segons es dedueix d'una inscripció gravada en dues originals peces d'argent que devien estar enganxades a la bossa que les contenia. La data d'ocultació cal situar-la entre 944 i 946. El conjunt de monedes angleses del segle X (817 exemplars) és un dels més grans i ben conservats que es coneixen. Abasta des d'emissions atribuïdes al rei Alfred (871-899) fins a l'època del rei Edmund (939-946). A banda de les emissions dels reis anglesos i dels arquebisbes de Canterbury, el tresor també conté monedes del regne viking de York (7), del regne d'Itàlia (2), del regne de França Occidental (un diner d'Odó de Llemotges), del Sacre Imperi Romano-Germànic (1), del ducat de Baviera (1) i de l'Imperi Bizantí (un sòlid de Constantinoble, l'única peça d'or del conjunt).

XSA

PARVÉRIE, Marc, "Un demi quirat a nom de Tasfin b. 'Ali (1143-1145), *Cahiers Numismatiques* de la SENA, 211, març 2017, p. 57-60.

L'autor assenyala que, si bé hi ha una certa documentació sobre troballes de moneda d'or almoràvit en el sud i oest de l'actual estat francès, fins ara només hi havia notícia de l'aflorament d'una moneda d'argent. El quirat que presenta constitueix, doncs, el segon en moneda musulmana d'aquest metall. Al marge de les particularitats epigràfiques, amb algunes alteracions, l'autor aprofundeix

en les possibles relacions comercials entre la zona i els regnes musulmans peninsulars i la presència d'alguna colònia musulmana en aquest sector.

Miquel de Crusafont

Pliego, Ruth, "A Hoard of Late Roman and Visigothic Gold", *The Numismatic Chronicle*, 176, The Royal Numismatic Society, Londres, 2016, p. 377-386.

Gairebé mig segle més tard, s'ha pogut estudiar finalment el famós tresor de la Calle Cuna de Sevilla, trobat el 1972 i embarrancat en un incompreensible teixit espès de burocràcia que ja va impedir el seu estudi en condicions a Xavier Barral l'any 1976. Cal felicitar, doncs, en primer lloc a l'autora per haver sabut trencar aquest nou nus gordià i poder donar-nos finalment una notícia completa i fidedigna. El tresor era vital perquè és gairebé l'únic que està format, en bona part, per monedes visigodes d'or de la seva fase imitativa, és a dir, de peces anteriors a les sèries nominatives que s'inicien entorn del regnat de Leovigild (575-586). El fet és que les monedes de Leovigild i totes les posteriors fins a la fi del reialme visigot, en ésser nominatives, es classifiquen amb relativa facilitat i són les que trobem exclusivament en la major part dels llibres que s'han anat fent sobre la moneda visigoda. En realitat, però, la moneda visigoda comença molt abans, probablement ja en temps d'Honorí (393-423), i el llarg espai 393-586 és omplert, doncs, de monedes que imiten el numerari imperial i que fàcilment es confonen amb les d'altres pobles germànics que encunyaven uns numeraris semblants. Només l'estudi acurat de les troballes acabarà per permetre de fer-ne un dia una bona separació, però encara som lluny d'això i hi ha molta discussió. Més difícil encara és determinar quines de les visigodes varen ésser emeses a Tolosa, a Narbona, a Barcelona o a algun dels altres llocs que, en la seva deriva geogràfica, feren transitòriament el paper de capital.

L'autora ens aporta un catàleg rigorós i detallat de totes les peces que es varen poder aplegar, que ara sabem que són 77 i que es reparteixen entre 41 sòlids d'or a nom d'Arcadi (393-408) o bé d'Honorí (393-423), tots de la seca de Milà i amb clar predomini dels d'Honorí, i de 13 sòlids i 23 trients d'or que són imitacions de models d'Anastasi (491-518), Justí I (518-527) i Justinià (527-565), amb clar predomini, en aquest segon grup, de les peces a nom de Justinià i amb aparent indicació com a seca de Constantinoble.

Es tracta d'un primer treball sobre el tema, però l'autora no hi estalvia res. Compara la composició amb la d'altres tresors, el situa en el seu context històric i fa un detallat catàleg de cadascuna de les peces amb totes les seves dades.

Cal dir que el tresor presenta una singularitat molt remarcable: hi ha una dis-

tància de, com a mínim, 68 anys entre la fi del regnat d'Honorí, que marca el primer grup de 41 peces, i l'inici d'Anastasi, en què comença la sèrie imitativa de les 36 peces restants. S'ha eixamplat, doncs, encara més aquest espai buit entre els dos grups de peces, que en la primera anàlisi de Barral i amb les classificacions provisionals era d'uns 50 anys. Per les dades recollides no hi ha cap indici que permeti suposar la presència de dos tresors diferents, de manera que caldrà saber trobar-hi una explicació.

Miquel de Crusafont

ROMA VALDÉS, A., "Las marcas de las monedas leonesas y castellanas del s. XII en el proceso de fabricación de moneda", *Omni*, n. 11, 2017, p. 212-244.

En aquesta ocasió, Antonio Roma es pregunta pel significat de les diferents marques que apareixen a les monedes castelleses i lleoneses fabricades abans de la regulació de les marques de seca que tingué lloc durant el regnat d'Alfons X el Savi (1252-1284). Aquestes marques, en forma de punts, anells, estrelles, lletres i altres ornaments, havien estat considerades tradicionalment com a incipients marques de seca. Roma ho nega, i considera diverses motivacions que poden explicar la presència d'aquests elements en les primitives monedes medievals d'aquests regnes. Aquestes possibles motivacions són: 1) únicament estètiques; 2) destinades a diferenciar emissions dins d'una mateixa sèrie (únicament per diferenciar partides, o bé per assenyalar un canvi del contingut de metall de valor intrínsec); 3) destinades a atribuir o distingir les monedes fabricades segons el propietari o l'origen de la plata que s'ha utilitzat en l'operació; 4) destinades a diferenciar la destinació (personal o institucional) de cada partida de moneda fabricada; 5) destinades a diferenciar cada partida cronològicament (setmana, mes, any de fabricació) per tal d'identificar el personal que hi ha estat treballant; i 6) destinades directament a identificar el moneder responsable de cada emissió. A continuació, l'autor ens mostra casos concrets d'emissions d'Urraca, Alfons VII, Alfons VIII i Alfons IX, que presenten marques diferents en exemplars coneguts del mateix tipus. Antonio Roma recorda que aquesta particularitat no és exclusiva d'aquests regnes, sinó que es repeteix en altres, específicament a Aragó i Portugal dins la Península Ibèrica. Conclou que cap de les possibilitats apuntades ha pogut ésser provada documentalment i que, per tant, cal continuar estudiant els encunyats de les monedes per arribar a descartar-ne o comprovar-ne alguna. De tota manera, Roma creu que, almenys en algun dels casos estudiats, l'objectiu de les marques era quantificar el treball, atès que aquestes marques eren lletres que, en realitat, funcionaven com a números ro-

mans (L, C, CC), els quals, atesa la seva magnitud, podrien fer referència al nombre de marcs de pes encunyats.

Xavier Sanahuja

MODERN I CONTEMPORANI

BOADA SALOM, Jaume, “Els gitons del Bar Espanya” i “Els gitons de Sant Joan”, *Mallorca Col·lecció* 17 i 18, Palma, desembre 2016 i juny 2017, p. 12-15 i 20-21.

Ben sovint, el numismàtic es troba amb el problema de com identificar tot un seguit de gitons que no porten altres indicacions que un valor i alguna lletra o unes inicials. Alguns són de cooperatives, altres de bars o altres establiments, però només és possible classificar-los amb un acurat treball de camp i sempre que tinguem la sort que algú en recordi l'ús, cosa que ara mateix no és fàcil ja que poden haver estat emprats abans de la guerra 1936/1939. Són peces que poden semblar de segon ordre, però que tenen tot el seu interès, en el sentit que són més a prop de la vida quotidiana que dels reis i les batalles. I ja sabem que aquesta vida quotidiana és justament la més difícil de documentar i per això la numismàtica ens hi pot ajudar.

En aquesta ocasió, Boada ha pogut identificar els gitons del Bar Espanya de Palma, els probables de la fusteria d'Andreu Solivelles, també de Palma, i gitons i paper-moneda de la tenda dita Ca na Mayola, del poble de Sant Joan. Com sempre, aquesta identificació ha comportat retrobar gent gran que encara se'n recordés; a més de les dades que ells han pogut aportar, l'autor n'hi ha afegit d'altres procedents de bibliografia, entre ells, informació gràfica dels establiments.

Una tasca ben lloable i que d'aquí a uns quants anys més ja resultarà impossible o gairebé impossible de poder realitzar.

Miquel de Crusafont

ESTRADA-RIUS, A. (Coord.), *Les dues cares de la moneda. Fabricació versus falsificació a Catalunya*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra - Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2017, 393 p.

Aquest volum recull les comunicacions presentades al Col·loqui Internacional que va tenir lloc els dies 14 i 15 de desembre del 2015 al MNAC sota la coordinació d'Albert Estrada i Rius. La publicació s'enquadra dins la Col·lecció d'Es-

tudis d'Història del Dret, que dirigeix Tomàs de Montagut, catedràtic d'història del dret i de les institucions a la Universitat Pompeu Fabra. Hi intervenen 17 autors, que presenten diversos aspectes concrets sobre la modernització de les seques legítimes, el funcionament dels tallers de falsari i l'impacte de la circulació de moneda falsa a Catalunya, Espanya i França, específicament durant el segle XIX:

- Dominique Anterion, "1808-1908. La monnaie de Paris et la modernisation de ses fabrications monétaires: causes, débats, choix et résultats".

- Albert Estrada-Rius, "La fabricació de moneda a la Seca de Barcelona al segle XIX".

- Julio Torres, "Una nueva casa de moneda para Madrid".

- Anna Bordas i Albert Estrada-Rius, "Les darreres excavacions de la seca de Barcelona".

- Sonia Fernández, Carlos Caballero y Amparo Martín, "La modernización de la casa de moneda de Segovia a la luz de las últimas intervenciones".

- Francisco Cebreiro Ares, "De cilindros a volantes. La renovación tecnológica de la Real Fábrica de Moneda de Jubia".

- Sylvie Juvénal, "Les ateliers monétaires provinciaux français au XIXe siècle – la fin d'une histoire?".

- Anna Balaguer, "La falsificació de moneda durant la Guerra del Francès".

- Maria Clua, "La moneda falsa d'Isabel II a les sèries catalanes del Gabinet Numismàtic de Catalunya".

- Miguel Martorell, "Un episodio de la historia monetaria española: los duros sevillanos".

- Olivier Caporossi, "La falsificación de moneda, un problema transfronterizo".

- Fèlix González, "La intervenció dels mossos d'esquadra en la repressió de la falsificació de moneda al segle XIX".

- Jaume Massò, "Un dipòsit d'encunyats falsos a la col·lecció del Museu de Reus".

- Joan Salvadó, "La falsificació de moneda al Solsonès durant la Guerra dels Matiners: el testimoni d'un Dietari".

- Josep M. Cadena, "La moneda falsa i la sàtira: el cas dels duros sevillans a ¡Cu-Cut!".

XSA

MELMOUX, Pierre-Yves. "Le sou double frappé à Perpignan en 1654", *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 72, juny 2017, p. 225-230.

L'autor demostra complidament que el pretès doble sou perpinyanès del 1654 és, en realitat, un error de gravador, que va intercanviar les dues darreres xifres i convertí un 1645 en un 1654, error més comprensible si tenim present que

aquestes xifres apareixen soltes als costats de l'escut del revers. Al marge de les dificultats d'ordre documental que detalla perfectament, ens proporciona encara una prova ben convincent: es tracta d'un doble sou del 1648 amb les xifres posades sobre el pretès 1654. Per tant, no hi ha dubte que es tracta d'un error, com d'altres que també assenyalen, per exemple, en les llegendes. Un altre "fantasma", doncs, de la nostra numismàtica definitivament eliminat.

Miquel de Crusafont

COMPANY I MATEO, Rafael: *El poder en la butxaca. Imatges dels governants en els monedes d'Espanya (s. XVIII-XXI)*. Museu Valencià de la Il·lustració i de la Modernitat, MuVIM. Diputació de València. València, 2017. 383 p.

Amb motiu d'un cicle d'exposicions que dedica al poder i la propaganda, el Museu Valencià de la Il·lustració i de la Modernitat ha editat una obra, redactada íntegrament en valencià i amb una excel·lent edició en color, que tracta aquesta temàtica des del punt de vista de la numismàtica.

Una introducció de Rafael Company, director del museu, s'esplaia entorn dels motius per dur a terme aquestes exhibicions, que han inclòs, a banda de monedes i bitllets, fotografies, cartells, pasquins, adhesius i un llarg etcètera d'objectes amb finalitats propagandístiques. A continuació, una presentació titulada «La moneda, molt més que diners», de José M. de Francisco Olmos, membre del Departamento de Ciencias y Técnicas Historiográficas de la Universidad Complutense de Madrid i autor de nombroses obres relacionades amb la numismàtica, ens introdueix a la funció política i representativa que el poder ha assignat als diners des de l'antigor mitjançant l'exhibició de figures mitològiques, retrats, escuts i les llegendes que els acompanyen. I és que, com diu el mateix de Francisco, «res del que apareix a les monedes es degut a l'atzar».

Després dels dos capítols introductoris, el llibre entra en matèria de la mà de Company, qui comença reflexionant sobre l'interès que històricament ha tengut el poder en usar la moneda com a mitjà de propaganda; encertadament diu que, a banda de considerar els aspectes més tècnics de la moneda, les autoritats emissores «han de meditar, i molt, amb quins missatges i codis simbòlics cal ornar l'encunyació», tot i que també matisa que els canvis socials i tecnològics han anat minvant al llarg del temps la rellevància de les monedes en la construcció de la imatge del poder.

Al llarg dels capítols següents, Company entra a detallar i a comentar la simbologia que ha introduït el poder a les monedes espanyoles des de l'adveniment de la dinastia borbònica fins a l'actualitat, i ho fa en detall, amb uns fonaments històrics i bibliogràfics sòlids i amb un esperit sovint crític, és a dir, sense detenir-se en

la significació i en la intencionalitat, sovint glorificadora, que es perseguia, sinó aprofundint en el missatge, sovint pervers, que la major part dels règims que han governat han volgut transmetre. Resulten d'especial utilitat l'escrutini dels diferents escuts que s'han vist reflectits en les monedes espanyoles, que en certes emissions i per motius diferents eren substituïts o complementats per emblemes locals (Catalunya, Balears, València, Navarra...), així com la traducció i la interpretació de les llegendes llatines que apareixien en les primeres emissions borbòniques, algunes de les quals revesteixen una certa complexitat, per no parlar de la munió de retrats que han difós la imatge física i sovint idealitzada de l'autoritat de torn.

Per proximitat històrica i significació política, un interès especial revesteix la simbologia emprada a les monedes encunyades durant la Segona República Espanyola, la Guerra contra el Feixisme, la dictadura franquista i els regnats dels dos darrers Borbons. A banda de les diverses personificacions de la República, examina altres elements iconogràfics que l'acompanyen, tant en les encunyacions per córrer a tot Espanya com algunes de les emeses localment, particularment les d'Euskadi. Pel que fa al franquisme, també escruta en les seves monedes en cerca de la profusió de símbols, sovint inspirats en velles glòries del passat amb què el règim totalitari pretengué legitimar-se. L'obra acaba amb un interessant apèndix de gairebé 50 pàgines en què s'entra en més detall encara en alguns dels símbols més rellevants.

En definitiva, es tracta d'una obra molt gràfica, amb profusió d'imatges, de contingut interessant i didàctic, que no s'està de reconèixer el deute que els historiadors tenen contret amb els estudiosos de la numismàtica per haver extret informació rellevant de la petita superfície d'una moneda.

Jaume Boada

MEDALLÍSTICA

BOADA SALOM, Jaume, "Breu introducció a les medalles de proclamació", *Mallorca Col·lecció 17*, Palma, desembre 2016, p. 16-17.

Tot preparant la seva monografia sobre el tema, Boada va fer aquest aclaridor article a fi d'acostar aquesta sèrie monetaria-medallística als lectors de la revista de l'associació mallorquina. Una aproximació necessària ja que els numismàtics dedicats a la moneda les tenen per medalles i els medallistes, com diu Boada, no les valoren pel seu habitual escàs nivell artístic. El seu valor més gran, però, és la seva significació històrica i el seu lligam amb les festes de pretesa adhesió que solien organitzar les monarquies absolutes.

Miquel de Crusafont

ESTRADA-RIUS, A. (Coord.), *La medalla devocional. Art, societat i mentalitat*, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2016, 183 p.

Per quart any consecutiu, s'han publicat les conferències del Curs d'Història Monetària Hispànica que té lloc cada hivern al Gabinet Numismàtic de Catalunya del MNAC. L'any 2016, el curs va estar dedicat a la medalla devocional, una vessant poc coneguda de la numismàtica, la qual s'ocupa no només d'estudiar les monedes, sinó també de molts altres elements que conformen el que anomenem la història metàl·lica de la civilització. El conjunt d'aportacions abasten diversos aspectes relacionats amb la medalla religiosa: la cronologia, els mètodes i llocs de fabricació, els corrents artístics, el seu paper com a font històrica documental. El gruix del text el formen sis ponències i una taula rodona:

- Javier Gimeno, "La medalla y sus tipologías; Un instrumento artístico de comunicación y propaganda".

- Rossend Casanova, "Expressió i adaptació estètica: la medalla com a camp de creació".

- Anna Maria Balaguer, "La medallística montserratina, entre la devoció i la commemoració".

- Isabel Marín, "L'artista i la seva creació: Eusebi Arnau i la medalla catalana".

- Albert Estrada-Rius, "La fàbrica de medalles Ausió de Barcelona".

- Maria Gràcia Salvà, "La medalla i els devots: objecte de culte i ornament".

- Josep M. Martí i Bonet, "Origen enigmàtic de les medalles devocionals cristianes: amulets, encolpia i medalles cristianes".

- Teresa Aymamí, "Medallas en red, coleccionismo de medallas".

- Maria Clua, "El fons de medalla de devoció del Gabinet Numismàtic de Catalunya".

XSA